ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ.

1. ՄԻՆՉԵՒ ԵՐԲ ՏԷՐ... . . Կ. Վ. . . . 271
2. ՃՈՑԼԻ Կիրճը 273
3. ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ Համայնական Համաժողովը . . . . Կ. Վ. . . 274
4. ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ 282

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ — ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

5. Սասանեան Տէրութեան պատմութիւն Թ. Նէօլտէքէի . Թարգմ. Ն. Ք. . 287
6. Տենչանք . . (Շիլլերից) Յ. Յովհաննիսեան . 292
7. Առածներ Տրապիզոնի գիւղացոց բարբառով . . . . Ս. Հայկունի . 293
6. ՄԵՐ ԳԵՂՑԻՔ . . Ս. Հայկունի . 255

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ.

7. Կիւրակնօրեայ Դպրոցները . . Կ. Վ. . 297
8. Պէտք է արդեօք անջատել բարոյակ կրօնից 301
9. ՄԱՆՐԱԼՈՒՐՔ 303
10. Հայն ու իւր դրացի ազգերը Դ. ✠ Վ. . 303

ԱԶԴԱՅԻՆ.

11. Վեհափառ Հայրապետի ուղեւորութիւնը . 306

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ . . . . .

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ. . . . .

1. ՌՈՒՍԱՀԱՅՔ . . . .
Թիֆլիսի Թեմ . . . .
Շամախու Թեմ . . . .
Աստրախանի Թեմ . . . .
2. ՏԱՃԿԱՀԱՅՔ. . . . .
Արմաշու Դպրեվանքը . . . . .
3. ՊԱՐՍԿԱՀԱՅՔ. . . . . . .
Հնութիւններ. . . . .

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԸՆԴԴԻՄԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԸՆԴԴԻՄԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Արարատի խմբագրութեան.

Թերթիդ յունիս ամսուայ համարում Կարապետ վարդապետի «Մի բացատրութիւն» յօդուածի և այս Յուլիս ամսուայ Խ. վ-ի «Մովսէս Կաղանկատուացու Ձեռ. ուսումնասիրութեան» մէջ իմ դէմ ուղղած մի քանի կէտեր կան, որ կարևոր եմ համարում բացատրել. Արժանապատիւ Կարապետ վ-ի յօդուածի ինչ ինչ կէտերի պատասխանը ընթերցողը նոյն իսկ յօդուածի մէջ կգտնի, ուստի ես կբաւականանամ պատասխանելով նրա բացատրութեան մէջ ընդգծած և առանձին կերպով շեշտած տողերին. [illegible] Խնդրեմ բաց անել Արժ. Հօր 1892 Թ. լոյս տեսած դիսերտացիայի էջ 36, 61—65, 83 ևլն. որտեղ բարեխիղճ և անկողմնապահ աշխատողի կողմից պէտք է ասուէր, թէ ո՞վ է Էջմիածնի «Արարատ» Թերթում տպել «Գիրք խոստովանութեան» և «Գիրք Հերձուածողաց» գործերը. Մի երկու տեղ (էջ 36, 83) յիշուած են գրքերը և [illegible] և ոչ մի տեղ անհաճոյ համարուած [illegible], որի կարծիքների դէմ Արժ. Հայրը բարեհաճում է խուլ բանակռիւ մղել. Եթէ գրքի մէջ կայ մի էջ, որտեղ կայ [illegible] «Մի[illegible]» անունը, առաջարկում եմ և ոչ թէ պահանջում ցոյց տալ և ես ուրախութեամբ «հրապարակաւ ներողութիւն կխնդրեմ Արժ. Հօրից». Այս տողերով ցոյց եմ տալիս, որ ոչ ոքին գրպարտելու ցանկութիւն չունիմ։

Երկրորդը՝ Խ. վ-ը իւր Մովսէս Կաղանկատ. խորը գիտնական, ուսումնասիրական, շարունակելի յօդուածի (որից ոչինչ չհասկացայ) ծանօթութեան մէջ (Արարատ Յուլ. էջ 237 ծան.) խօսելով Սոկրատի Թիւ 1682 ձեռ. մասին ի միջի այլոց բարեհաճում է Թեթև կերպով սխալս բռնել և այդ սխալից խորը յուզուած գլխիս Թեթև [illegible] (կամենում է ասել խրատ) կարդալ. Ահա նրա խօսքերը. «Մի Թեթև նկատողութիւն. Ինչպէս երևում է Հայր Մեսրոպը շատ Թեթև է վերաբերուել դէպի այս Ձեռ. ուսումնասիրութիւնը (իմ մի քանի տող գրած բանը այդ Ձեռ. մասին գիտնականը ուսումնասիրութիւն է համարում.) քանի որ Արժ. Հ. այս հաղուագիւտ և Թանկագին Ձեռ. համարել է ԺԻ դարու վերջին քառորդի գործ (մտքովն էլ չէ անցել), Մինչդեռ ԺԳ դ. վերջին քառորդին է պատկանում գրչութիւնը, իսկ նորոգութիւնը նորա համարած Թուականին .... բարեկամական խորհուրդ կտամ նորան, գոնէ այսուհետև (իմս Խ. վ-ի խորհրդից յետոյ) բարեխղճութեամբ վերաբերուիլ դէպի Ձեռագիրների լուրջ և [illegible]». Խ. վ-ը մոռացել է, որ նոյն խրատները ես էլ կարող էի լսած լինել Շուշուայ երրորդ դասարանում սովորելիս, ուրեմն ինչո՞ւ այդքան նեղութիւն քաշել.

Արժ. գիտնական վ-ը չի բարեհաճել յիշելու, թէ ես որտեղ եմ այդքան մեծ յանցանք գործել, Սոկրատս դեռ չէ հրատարակուել, ուստի և ոչ ոք չի կարող իմանալ նախապէս, թէ այնտեղ ինչ պիտի ասեմ. Ես գիտեմ, որ միայն մի անգամ՝ «Մովսէս Խոր. մէկ նոր աղբիւրը» յօդուածիս մէջ 1893 յուն. «Արարատ»-ի էջ 65 համառօտ կերպով յիշելով Սոկրատի Ձեռ. ասել էի,

«Ձեռագրերից մէկը՝ թիւ 1682 ամենաընտիրն է և ամենահինը ... Մ[illegible] 12—15 [illegible]»։ Անկարգ եմ համարում որևէ բացատրութիւն, երկուսիս առածը իրար մօտ են։ Երևի գիտնական Խ. վ-ը Ն՛- 1682 թեթև սխալմամբ տարեթիւ է համկացել և թեթև սխալմամբ չի նկատել նրբերի 12—13 դարը. այդպիսի թեթև սխալ շատերին է պատահում։ յօդուածագիրը թող չյուսահատուի, յիշելով գերմանական յայտնի առածը. «Համեստութիւնը զարդարանք է, բայց աշխարհում կարելի է կառավարուել և առանց նրան»։

Մեսրոպ վարդապետ.

1895 թ.

15 Յուլ. Ս. Էջմիածին։

Ծանօթութիւն Խմբագրութեան

Թէ և ներկայ բացատրութեան ոճը արտասովոր է Արարատի համար, բայց մենք հրատարակում ենք այն անփոփոխ, արտայայտելով միանգամայն մեր ուրախութիւնը այն հանգամանքի մասին, որ Հայր Մեսրոպը այս անգամ դիմել է այնտեղ, ուր պէտք է։

Իմ հասցէին ուղղած խօսքերի համար առաւելորդ չեմ համարում այսքանը միայն նկատել, որ ես արդարև դժուարանում էի հաւատալ, թէ Հայր Մեսրոպը Մ[illegible] [illegible] է անուանում, վերջինիս Արարատում հրատարակած Նախնեաց գրականութեան 2 նշխարներ թուով և ամսահամարով մէջ բերելը և նոյն մասին բոլորովին անկախ ու ազատ դատողութիւններ տալը. Թէ ինչո՞ւ անպարկեշտութիւն է և կողմնապահութիւն չյիշել, որ այդ հրատարակութիւններն անողի կեղծ անունը «Միհրան» է՝ Ներսպացու համար մի բոլորովին աննշանակ բան, թէ ի՞նչն է իրաւունք տալիս Հայր Մեսրոպին ենթադրել ու աշխարհին յայտնել, որ ինձ համար «անհաճոյ համարուած» մէկն է այդ հրատարակիչը, ենթադրել, որ ես [illegible] իրենց փայլ յարգն ու պատիւը տալու սովոր չեմ՝ այդ ես դժուար հասկանալի է ինձ. Միհրանի դէմ ես խուլ բանակռիւ չեմ մղել, այլ ամենայայտնի կերպով ասել եմ, որ Անանիայի թղթի մասին նորա արած ենթադրութիւնները բոլորովին անհիմն են և որ [illegible] հաւանականաբար մի քաղուածք է Յովհան Դամասկացու համառօտ գրուածքից և ոչ երբէք Ներսիսի Կլայեցու ընդարձակածաւալ շարադրութիւնից, ինչպէս Միհրանը կարծել է։ Թէ ես այնուամենայնիւ ինչպէս հարկն է գնահատում եմ վերջինիս ուսումնասիրութեանց արժէքը՝ այդ շատ լաւ յայտնի պէտք է լինի իրեն Միհրանին. Կփափագէի, որ դէպքը բերէր Հայր Մեսրոպին ես համոզելու, թէ ինչքան սիրով նորա ունեցած առաւելութիւնները կխոստովանէի ի լուր աշխարհի։

Ինչ վերաբերում է Արժ. Խաչիկ վարդապետին, մենք՝ որպէս զի այս անախորժ վէճը միանգամից վերջացած լինի, յանձնեցինք նորան Հայր Մեսրոպի բացադրութիւնը, խնդրելով, որ յայտնէ իւր ասելիքը։ Հայր Խաչիկը յանձնեց մեզ տպագրելու Արժ. Մեսրոպ վարդապետի ինքնաձեռագիր մի կտոր թուղթը, որ նա կպցրած է եղել Սոկրատի և Աղուանից պատմութիւններն ամփոփող ձեռագրին և որի տառացի բովանդակութիւնն է. «Պատմութիւն եկեղեցական մեծ, մեծածիր բոլորագիր գրեալ ի թղթի ի վանս Յովհաննու որ ի Կարբի ի վանահայրութեան Համազասպ եպիսկոպոսի մնացեալն տես յընդարձակ ցուցակի ի թ. Հ. ՌՃԻԽ ի թ. Փրկ. 1676 ի սկիզբն ունի թերութիւն»։ Այս թղթին Հայր Խաչիկը աւելացնում է մի բացատրութիւն ևս, ուր նա յայտնում է, որ Հայր Մեսրոպի Արարատի համարներում լոյս տեսած յօդուածը ի նկատի չէ ունեցել, այլ միայն այս ձեռագիր յիշատակարանի վերայ է հիմնել իւր նկատողութիւնը։ Այդ անելով, ասում է նա, ամենևին յաւակնութիւն չէ ունեցել Հայր Մեսրոպի գիտնական արժանաւորութեանը դիպչելու, այլ նորա [illegible] մէջ անուշադրութեան այնպիսի սխալներ նկատելով, որ դպրոցական աշակերտն ևս նկատել կարող էր, համարձակուել է ենթադրել թէ մի գուցէ [illegible] մէջ ևս նման սխալներ սպրդած լինեն։ Հայր Խաչիկը չէ կասկածում ի հարկէ, որ գիտնական Հայրը գիտէ, թէ ՌՃԻԽ թուական գոյութիւն ունենալ չէ կարող, բայց զարմանում է, թէ ինչպէս նա ՌՃԻԽ-ը այդպէս կարդալ կարող էր և այդպիսի անհեթեթ բան գրել թէկուզ շտապաւ կազմած մի համառօտ ցուցակի մէջ. որ սակայն շատերի ձեռքը պէտք է անցնէր, թէ ինչպէս նա ամիսներով մի ձեռագիր ուսումնասիրելուց, նորա մասին յօդուած գրելուց յետոյ՝ նեղութիւն չէ կրում գոնէ այդ ձեռագրի լուսանցքները աչքի անցնելու, որպէս զի նորա ծագման ժամանակի մասին փոխանակ ենթադրութիւններ անելու՝ կարդար այդտեղ եջ 306ր նրբերի լուսանցքում ձեռագրի իսկական տարեթիւը։ *

Կ. Վ.

* Տես Արարատ 1895 յուլիս եր. 258.